

სამართლებრივი დაცვის ქმედითი საშუალების უფლება ადამიანის უფლებათა ევროპული კონვენციის მიხედვით

წინამდებარე სტატია ეძღვნება სამართლებრივი დაცვის ქმედითი საშუალების უფლებას, რომელმაც უნდა უზრუნველყოს ადამიანის უფლებათა ევროპული კონვენციით (კონვენცია) განმტკიცებული ძირითადი უფლებებისა და თავისუფლებების დასაცავად სამართლებრივი დაცვის ქმედითი საშუალებების ხელმისაწვდომობა, მიუხედავად იმისა, თუ რა ფორმით არსებობს დაცვის ეს საშუალებები ნაციონალურ სამართალში. კონვენციის მე-13 მუხლი სახელმწიფოებს აკისრებს ადამიანის უფლებების დაცვის ვალდებულებას. ამ მუხლიდან გამომდინარე, მათი უპირველესი მოვალეობა არის სამართლებრივი დაცვის ქმედითი საშუალების ხელმისაწვდომობის უზრუნველყოფა ეროვნულ დონეზე. ეს საშუალებები უნდა იყოს ეფექტიანი არა მხოლოდ საკანონმდებლო დონეზე, არამედ პრაქტიკაშიც. უფრო მეტიც, სახელმწიფოებმა დამაჯერებლად უნდა აჩვენონ ამ ქმედითი საშუალების არსებობა. იმავედროულად მე-13 მუხლი ინდივიდებს აკისრებს სამართლებრივი დაცვის ამ საშუალებების ამონაშროვის ვალდებულებას ადამიანის უფლებათა ევროპულ სასამართლოში (სასამართლო) საჩივრის შეტანამდე. ისინი ვალდებული არიან ამონაშრონ მხოლოდ ის საშუალებები, რომლებიც მათთვის ხელმისაწვდომია, არის ქმედითი და რომელთაც შეუძლიათ სავარაუდო დარღვევის გამოსწორება. დამატებით, ეს მუხლი ქმნის სამართლებრივ საფუძველს, რომლის მიხედვითაც სასამართლომ უნდა შეამოწმოს სამართლებრივი დაცვის ქმედითი საშუალების არსებობა ეროვნულ დონეზე.

სტრასბურგის სასამართლოს სამოსამართლო სამართლის საფუძველზე სტატიაში გამოკვლეულია იმ ვალდებულებათა ურთიერთმიმართების საკითხი, რომლებიც შეესაბამებიან სამართლებრივი დაცვის ქმედითი საშუალების უფლებას და ასახავენ კონვენციის სუბსიდიურ ბუნებას: კონვენციით გარანტირებული უფლებებისა და თავისუფლებების იმპლემენტაციისა და აღსრულების უმთავრესი ვალდებულება ეკისრება ეროვნულ ხელისუფლებას.

საკვანძო სიტყვები: ადამიანის უფლებათა ევროპული კონვენცია, სამართლებრივი დაცვის ქმედითი საშუალების უფლება, ადამიანის უფლებათა ევროპული სასამართლო, კონვენციის პროცესუალური გარანტიები, სამართლებრივი დაცვის ქმედითი საშუალებების ამონაშროვა, სადავო უფლება, *Lex generalis* და *lex specialis*.

1. შესავალი

ადამიანის უფლებათა და ძირითად თავისუფლებათა დაცვის ევროპული კონვენციის (შემდგომში – კონვენციის) მე-13 მუხლი უზრუნველყოფს კონვენციით განმტკიცებული ძირითადი უფლებებისა და თავისუფლებების დასაცავად სამართლებრივი დაცვის ქმედითი¹ საშუალებების ხელმისაწვდომობას ეროვნულ დონეზე, მიუხედავად იმისა, თუ რა ფორმით არსებობს დაცვის ეს სამართლებრივი საშუალებები ნაციონალურ სამართალში.² მე-13 მუხლი მოითხოვს, რომ შიდასამართლებრივი დაცვის საშუალება დაკავშირებული იყოს კო-

* ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის იურიდიული ფაკულტეტის პროფესორი, ადამიანის უფლებათა ევროპული სასამართლოს მოსამართლე.

¹ „ქმედითი“ და „ეფექტიანი“ ამ სტატიაში გამოყენებულია სინონიმებად.

² კონვენციის მე-13 მუხლის მომზადებისა და სხვა საერთაშორისო დოკუმენტებთან მისი მიმართების შესახებ ნახეთ: *Schabas W.S., The European Convention on Human Rights. A Commentary. Oxford University Press, 2017, 546-550.*

ნვენციით გათვალისწინებულ სადავო უფლებასთან, რათა დაინტერესებულმა პირმა შეძლოს შესაბამისი სამართლებრივი დაცვის საშუალების გამოყენება.³ მე-5 მუხლის მე-2 და მე-4 პუნქტებთან და მე-6 მუხლთან ერთად, აღნიშნული ნორმა განიხილება **კონვენციის პროცეს-უალური გარანტიების ნაწილად.**⁴

საქმეში *კუდლა პოლონეთის* წინააღმდეგ, რომელშიც ხაზი გაესვა მე-13 მუხლის ავტონომიურად გამოყენების მნიშვნელობას,⁵ ადამიანის უფლებათა ევროპულმა სასამართლომ (შემდგომში – სტრასბურგის სასამართლო ან სასამართლო) აღიარა მომჩივნის საჩივრის დამოუკიდებლად განხილვის აუცილებლობა მე-13 მუხლის შესაბამისად, მიუხედავად იმისა, რომ მან უკვე დაადგინა მე-6 (1) მუხლის დარღვევა საჩივრის განხილვის გონივრული ვადების დარღვევის გამო.⁶ აღნიშნული გადაწყვეტილება, რომელმაც შეცვალა სასამართლო პრაქტიკა და აღიარა სახელმწიფოს ახალი ვალდებულება, **პოზიტიური ვალდებულების ჩამოყალიბების** თვალსაჩინო მაგალითად მიიჩნევა.⁷

მე-13 მუხლს მნიშვნელოვანი ადგილი უკავია კონვენციის სისტემაში.⁸ ერთი მხრივ, ის გამოხატავს კონვენციის მონაწილე სახელმწიფოთა ვალდებულებებს დაიცვან ადამიანის უფლებები კონვენციის პირველი მუხლის შესაბამისად და, მეორე მხრივ, ის ავალდებულებს ინდივიდებს სტრასბურგის სასამართლოში მიმართვამდე გამოიყენონ სამართლებრივი დაცვის ყველა ქმედითი საშუალება 35(1)-ე მუხლის მიხედვით. დამატებით, ეს ნორმა წარმოადგენს სამართლებრივ საფუძველს იმისთვის, რომ სტრასბურგის სასამართლომ შეამოწმოს შიდა სამართლებრივი დაცვის საშუალებების არსებობა და მათი ეფექტიანობა.

მე-13 მუხლიდან გამომდინარე ამ ვალდებულებათა ურთიერთმიმართება გამოხატავს კონვენციის სისტემის სუბსიდიურ ბუნებას: კონვენციით გარანტირებული უფლებებისა და თავისუფლებების იმპლემენტაციისა და აღსრულების უმთავრესი ვალდებულება, ეკისრება ეროვნულ ხელისუფლებას.⁹

2. მე-13 მუხლიდან გამომდინარე ვალდებულებების სისტემა და შინაარსი

2.1. სახელმწიფოს ვალდებულებები

ა. სამართლებრივი დაცვის ქმედითი საშუალების დადგენის ვალდებულება

მე-13 მუხლის მიხედვით სახელმწიფოს უმთავრესი ვალდებულება არის სამართლებრივი დაცვის ქმედითი საშუალებების ხელმისაწვდომობა შიდა სამართლებრივ დონეზე, სადაც მომჩივანი წარადგენს სადავო მოთხოვნას კონვენციით განმტკიცებული უფლების და-

³ *Kudła v. Poland* (GC), no. 30210/96, ECHR 2000-XI, 20 October 2000, §157.

⁴ *Grabenwarter Ch.*, European Convention on Human Rights. Commentary. C.H.Beck, Hart, Nomos, Helbing Lichtenhahn Verlag, 2014, 328.

⁵ *Kuijjer M.*, The Right to a Fair Trial and the Council of Europe's Efforts to Ensure Effective Remedies on a Domestic Level for Excessively Lengthy Proceedings, *Human Rights Law Review*, Vol. 13, 2013, 786.

⁶ *Kudła v. Poland*, §149.

⁷ *Mowbray A.R.*, Article 13: Right to an effective remedy, *The Development of Positive Obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights*, London: Hart Publishing, 2004, 211, <www.bloomsburycollections.com> [26.05.2023].

⁸ *Kudła v. Poland*, §152.

⁹ *Cocchiarella v. Italy* (GC), no. 664886/01, ECHR 2006-V, §38.

რღვევის თაობაზე.¹⁰ შიდა სამართლებრივი წესრიგი უნდა განამტკიცებდეს დაცვის ქმედით საშუალებას,¹¹ რომელმაც მომჩივანს უნდა მისცეს შესაძლებლობა დროულად განაცხადოს კონვენციით განმტკიცებული უფლებების დარღვევის შესახებ. გარდა ამისა, მისი საჩივარი არსებითად უნდა იქნეს განხილული შიდასახელმწიფო დონეზე. მაგალითად, კონვენციის მე-8, მე-9 და მე-10 მუხლებიდან გამომდინარე საჩივრების განხილვისას, შიდასახელმწიფო ორგანოებმა უნდა გამოიკვლიონ, კონკრეტულად იყო თუ არა მომჩივნის უფლებებში ჩარევა დემოკრატიულ საზოგადოებაში ლეგიტიმური მიზნის მიღწევისთვის აუცილებელი.¹²

მიუხედავად იმისა, რომ კონვენციის მე-13 მუხლიდან გამომდინარე, ხელშემკვრელ სახელმწიფოებს აქვთ სამართლებრივი დაცვის საშუალებების განსაზღვრის თავისუფლება,¹³ ეს საშუალებები უნდა იყოს ქმედითი როგორც პრაქტიკაში, ისე კანონმდებლობაში.¹⁴ მაგალითად, მომჩივნის ის საჩივარი, რომელიც ამტკიცებს, რომ მომჩივანის გადაცემა მესამე სახელმწიფოსთვის, შესაძლოა, გახდეს იმის მიზეზი, რომ იგი აღმოჩნდეს კონვენციის მე-3 მუხლით აკრძალულ პირობებში, დაუყოვნებლივ და იმპერატიულად უნდა იქნეს შესწავლილი ადგილობრივი სახელმწიფო ორგანოების მიერ.¹⁵ მე-13 მუხლის თანახმად, „ეფექტიანი საშუალების“ ცნება მე-3 მუხლთან მიმართებით მოითხოვს, პირველ რიგში, ნებისმიერი საჩივრის დამოუკიდებელ და საგულდაგულო შესწავლას, რომელიც წარდგენილი იქნება პირის მიერ იმ სიტუაციაში, სადაც არსებობს კონვენციის მე-3 მუხლის დარღვევის საშიშროება და ასევე საეჭვოა სადავო ღონისძიების განხორციელების შეჩერების შესაძლებლობა.¹⁶ საქმეში *ჰირსი ჯამაა და სხვები იტალიის წინააღმდეგ*, სასამართლომ გაითვალისწინა, რომ მომჩივნებს წაერთვათ ყველა ის საშუალება, რომელიც მათ აძლევდა შესაძლებლობას კონვენციის მე-3 და მე-4 ოქმის მე-4 მუხლის საფუძველზე შეეტანათ საჩივრები კომპეტენტურ ორგანოში და მიეღოთ მათი მოთხოვნების სრულყოფილი და საგულდაგულო შეფასება მათ გაძევებამდე.¹⁷

ამ ვალდებულების ფარგლები დამოკიდებულია საჩივრის ბუნებაზე. მაგალითად, პატიმრობის პირობებთან დაკავშირებით და მე-3 მუხლის საჩივრებთან მიმართებით არსებობს ორი სახის სამართლებრივი დაცვის საშუალება: **პრევენციული** – პატიმრობის პირობების გაუმჯობესება და **კომპენსატორული** – ამ პირობებით მიყენებული ზიანის ანაზღაურება. ასეთ პირობებში მყოფი პირისთვის უდიდესი მნიშვნელობა აქვს იმ საშუალებას, რომელსაც შეუძლია სწრაფად დაასრულოს მიმდინარე დარღვევა. მას შემდეგ, რაც პირი გათავისუფლდება ან განთავსდება მე-3 მუხლის მოთხოვნებთან შესაბამის პირობებში, მას უნდა ჰქონდეს კომპენსაციის მოთხოვნის უფლება უკვე ჩადენილი ნებისმიერი დარღვევისთვის.¹⁸ ამავდროულად, მე-13 მუხლით გათვალისწინებული სამართლებრივი დაცვის

¹⁰ *Hatton and Others v. the United Kingdom* [GC], no. 36022/97, ECHR 2003-VIII, §138

¹¹ *Rainey B., Elizabeth Wicks E., Ovey C., Jacobs, White and Ovey: The European Convention on Human Rights*, 6th ed., Oxford University Press, 2014, 135.

¹² *Smith and Grady v. the United Kingdom*, nos. 33985/96 and 33986/96, ECHR 1999-VI, §138; *Peck v. the United Kingdom*, no. 44647/98, ECHR 2003-I, §106; and *Hatton and Others v. the United Kingdom*, ECHR 2003- VIII, §141; *Hasan and Chaush v. Bulgaria* [GC], no. 30985/96, ECHR 2000-XI, §100 ; *Glas Nadezhda EOOD and Anatoliy Elenkov v. Bulgaria*, no. 14134/02, 11 O

¹³ *Budayeva and Others v. Russia*, nos. 15339/02 and 4 others, 20 March 2008, §190.

¹⁴ *Hirsi Jamaa and Others v. Italy* (GC), no. 27765/09, 23 February 2012, §197.

¹⁵ *Shamayev and Others v. Georgia and Russia*, no. 36378/02, ECHR 2005-III, §448.

¹⁶ *Hirsi Jamaa and Others v. Italy* (GC), §198; *Jabari v. Turkey*, no. 40035/98, ECHR 2000-VIII, §50; and *Shamayev and Others v. Georgia and Russia*, §460.

¹⁷ *Hirsi Jamaa and Others v. Italy* (GC), §205.

¹⁸ *Sukachov v. Ukraine*, no. 14057/17, 30 January 2020, §113.

საშუალებები არ მოითხოვს დაცვის რაიმე კონკრეტულ ფორმას. ხელშემკვრელ სახელმწიფოებს აქვთ დისკრეცია ამ დებულებით გათვალისწინებული ვალდებულებების შესრულებისას.¹⁹ იმ შემთხვევებში, როდესაც სავარაუდოა, მე-2 მუხლში გათვალისწინებული სიცოცხლის უფლების დარღვევა, შესაძლებელი უნდა იყოს კომპენსაციის მოთხოვნა, როგორც ქონებრივი, ასევე არაქონებრივი ზიანისთვის²⁰

იმ ფატალურ შემთხვევებთან დაკავშირებით, როდესაც სხვადასხვა სახიფათო აქტივობები იწვევს სიცოცხლის ხელყოფას და აღნიშნულზე პასუხისმგებლობა ეკისრება სახელმწიფოს, შესაბამისი უფლებამოსილი ორგანო ვალდებულია, კონვენციის მე-2 მუხლის თანახმად, საკუთარი ინიციატივით დაიწყოს გამოძიება, რომელიც უნდა აკმაყოფილებდეს მინიმალურ მოთხოვნებს. ასეთი გამოძიების გარეშე დაინტერესებული პირი შესაძლოა დარჩეს მისთვის ხელმისაწვდომი სამართლებრივი დაცვის საშუალების გამოყენების შესაძლებლობის გარეშე, ვინაიდან მსგავსი ფატალური შემთხვევების გამოსარკვევად საჭირო ცოდნა ხშირად მხოლოდ სახელმწიფო მოხელეების ან ხელისუფლების ხელშია.²¹ მე-3 მუხლის საქმეებზე ასევე აუცილებელია საფუძვლიანი და ეფექტიანი გამოძიების ჩატარება, რათა მოხდეს დაკავებულთა შესაძლო წამებასა და არაადამიანურ მოპყრობაზე პასუხისმგებელი პირების იდენტიფიცირება და დასჯა.²²

იმისათვის, რომ მე-13 მუხლის მოთხოვნები დაკმაყოფილებულად ჩაითვალოს, სამართლებრივი დაცვის საშუალება ხელმისაწვდომი უნდა იყოს დაინტერესებული პირისთვის. საქმეში *მოზერი მოლდოვასა და რუსეთის წინააღმდეგ* სასამართლომ დაადგინა, რომ მომჩივანს ჰქონდა უფლება მიეღო მე-13 მუხლიდან გამომდინარე შიდასამართლებრივი დაცვის ქმედითი საშუალება კონვენციის მე-3, მე-8 და მე-9 მუხლების საჩივრებთან დაკავშირებით. იმავდროულად სასამართლომ განიხილა, იყო თუ არა სამართლებრივი დაცვის ეს საშუალებები მომჩივნისათვის ხელმისაწვდომი.²³ სასამართლომ ჩათვალა, რომ მოლდოვის რესპუბლიკამ უზრუნველყო მომჩივნის უფლებების დასაცავად საჭირო პროცედურების ხელმისაწვდომობა მისი შეზღუდული შესაძლებლობის გათვალისწინებით, რითაც მან შეასრულა პოზიტიური ვალდებულება. შესაბამისად, სასამართლომ არ დაადგინა აღნიშნული სახელმწიფოს მიერ კონვენციის მე-13 მუხლის დარღვევა.²⁴

რაც შეეხება მომჩივნის საჩივარს რუსეთის წინააღმდეგ, სასამართლომ განმეორებით დაადგინა, რომ გარკვეულ გარემოებებში მომჩივანს მოეთხოვება არაღიარებულ ტერიტორიულ ერთეულებში არსებული სამართლებრივი დაცვის ქმედითი საშუალებების ამონურვა. თუმცა, საქმეში არ იყო მითითება და, ამასთან, არც რუსეთის მხარეს არ განუცხადებია, რომ ზემოაღნიშნულთან დაკავშირებით მომჩივნისთვის თვითგამოცხადებულ „დნეტრისპირეთის მოლდოვის რესპუბლიკაში“ ("MRT") ხელმისაწვდომი იყო ეფექტიანი სამართლებრივი დაცვის საშუალება. შესაბამისად, სასამართლომ დაადგინა, რომ მომჩივანს არ გა-

¹⁹ *Budayeva and Others v. Russia*, §190.

²⁰ *Budayeva and Others v. Russia*, §191 with further references to the following cases: *Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom*, no. 46477/99, ECHR 2002-II, §97; *Z and Others v. the United Kingdom* [GC], no. 29392/95, ECHR 2001-V, §109; and *T.P. and K.M. v. the United Kingdom* [GC], no. 28945/95, ECHR 2001-V, §107.

²¹ *Budayeva and Others v. Russia*, §192.

²² *Mehmet Emin Yuksel v. Turkey*, no. 40154/98, 29 July 2004, §36

²³ ECtHR, *Mozer v. the Republic of Moldova and Russia* [GC], no. 11138/10, 23 February 2016, § 209.

²⁴ *Mozer v. the Republic of Moldova and Russia* [GC], § 216.

აჩნდა მის საჩივრებთან მიმართებით ქმედითი სამართლებრივი დაცვის საშუალება კონვენციის მე-3, მე-8 და მე-9 მუხლების შესაბამისად და, რომ მე-13 მუხლის დარღვევაზე პასუხმგებელი იყო რუსეთის მთავრობა, რადგან იგი განაგრძობდა ეფექტიან კონტროლს აღნიშნულ ტერიტორიაზე, ("MRT").²⁵

სამართლებრივი დაცვის საშუალებების ეფექტიანობა პირდაპირ კავშირშია მის ხელმისაწვდომობასთან. საქმე *D. v. Bulgaria* ეხება ბულგარეთისა და რუმინეთის საზღვარზე თურქი ჟურნალისტის დაკავებას, რომელიც ამტკიცებდა, რომ თურქეთში დაბრუნების შემთხვევაში მას ემუქრებოდა პოლიტიკური დევნის საფრთხე. ამ საქმეზე სასამართლომ დაადგინა კონვენციის მე-13 მუხლის დარღვევა.²⁶ მან მიიჩნია, რომ საზღვარზე დაკავებიდან 24 საათში თურქეთში ჟურნალისტის ნაჩქარევმა დაბრუნებამ არსებული სამართლებრივი დაცვის საშუალებები არახელმისაწვდომი და, შესაბამისად, არაქმედითი გახადა. მომჩივნისათვის არ მიუწოდებიათ ინფორმაცია არც საჭირო პროცედურების და არც თავშესაფრისათვის მაძიებელი პირის უფლებების შესახებ, ამასთან მისთვის არ ყოფილა შეთავაზებული თარჯიმნის მომსახურება. ამიტომ, სასამართლომ მიიჩნია, რომ მოცემულ საქმეში ბულგარეთის ხელისუფლებამ ვერ უზრუნველყო პროცედურების დაცვა. განმცხადებელს არ ჰქონდა წვდომა ადვოკატთან ან სპეციალიზებული ორგანიზაციების წარმომადგენელთან, რომელიც დაეხმარებოდა მას იმის შეფასებაში, აღნიშნული გარემოებებიდან გამომდინარე, ჰქონდა თუ არა განმცხადებელს უფლება, მოეთხოვა მისი უფლებების დაცვა საერთაშორისო დონეზე. ჟურნალისტის გაძევების ბრძანება შესრულდა დაუყოვნებლივ, განმცხადებელს არ მიეცა საშუალება გაეგო მისი შინაარსი და, შედეგად, მას ჩამოერთვა შიდა კანონმდებლობით გათვალისწინებული შესაძლებლობა, მიემართა სასამართლოსთვის ბრძანების აღსრულების შესაჩერებლად.²⁷

დამამცირებელ მოპყრობასთან დაკავშირებულ საქმეებში, სამართლებრივი დაცვის საშუალების ეფექტიანობის შეფასებისას, გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება, შეეძლო თუ არა მომჩივანს საჩივრის წარდგენა შიდა სასამართლოებში, რათა მიეღო პირდაპირი და დროული ანაზღაურება.²⁸ მხოლოდ კომპენსაციის მიღებაზე ორიენტირებული სამართლებრივი დაცვის საშუალება არ შეიძლება ჩაითვალოს მე-3 მუხლის სავარაუდო დარღვევის სათანადო პასუხად, რადგან მას არა აქვს „პრევენციული“ ეფექტი იმ გაგებით, რომ მას არ შეუძლია აღკვეთოს სავარაუდო დარღვევის გაგრძელება მომავალში, ან პატიმრებს მისცეს საშუალება გაიუმჯობესონ პატიმრობის პირობები.²⁹

შიდასამართლებრივი დაცვის საშუალება უნდა აკმაყოფილებდეს **სისწრაფისა და გულმოდგინების მინიმალურ გარანტიებს**.³⁰ მაგალითად, როდესაც საქმე ეხება არასათანადო პირობებში დაკავებას, და ამ პირობების შედეგად გამოწვეული დარღვევების პრევენციას, სახელმწიფოები ვალდებული არიან უზრუნველყონ პატიმრების საჩივრების სწრაფი და გულმოდგინე განხილვა, უზრუნველყონ როგორც პატიმრების მონაწილეობა მათი საჩივრების განხილვაში, ასევე სამართლებრივი ინსტრუმენტების ფართო სპექტრის არსებობა

²⁵ *Mozer v. the Republic of Moldova and Russia* [GC], §§211, 212, 217.

²⁶ *D v. Bulgaria*, no. 29447/17, 20 July 2021.

²⁷ *D v. Bulgaria*, §§131-135.

²⁸ *Mandić and Jović v. Slovenia*, nos. 5774/10 and 5985/10, 20 October 2011, §107.

²⁹ *Norbert Sikorski v. Poland*, no. 17599/05, 22 October 2009, §116; *Mandić and Jović v. Slovenia*, §116.

³⁰ *Kadiķis v. Latvia* (No. 2), No. 62393/00, 2006 წლის 4 მაისი, §62.

კონვენციის ნორმების დარღვევის აღმოფხვრის მიზნით.³¹ საქმეში ანანიევი და სხვები რუსეთის წინააღმდეგ, სასამართლომ მიიჩნია, რომ პროკურორისთვის საჩივრის გადაცემა არ აკმაყოფილებდა სამართლებრივი დაცვის ქმედითი საშუალების მოთხოვნებს, რამდენადაც მისი გამოკვლევის პროცესი არ ითვალისწინებდა პატიმრის მონაწილეობას სამართალწარმოებაში. მომჩივანს უნდა მიეცეს შესაძლებლობა, მიანოდოს დამატებითი ინფორმაცია ფაქტობრივი გარემოებების შესახებ, დასვას შეკითხვები და დამატებითი არგუმენტები წარუდგინოს პროკურორს. საჩივრის ზეპირი განხილვა არ არის სავალდებულო, თუმცა პროკურორს უნდა ჰქონდეს გადანყვეტილების გონივრულ ვადაში გამოტანის სამართლებრივი ვალდებულება.³²

სუსპენზიური (გადავადების) ეფექტის ავტომატური ხასიათის არარსებობამ შესაძლოა სამართლებრივი დაცვის საშუალება არაეფექტიანი გახადოს. საქმეში ალანაზაროვა რუსეთის წინააღმდეგ, სასამართლომ დაადგინა კონვენციის მე-13 მუხლის დარღვევა მე-3 მუხლთან ერთად, რადგან მომჩივანის ექსტრადიციის გასაჩივრებას რუსული კანონმდებლობით არ ჰქონდა ავტომატური სუსპენზიური ეფექტი, ან არ მოხდა მკაცრი შემოწმება იმისა, არსებობდა თუ არა არასათანადო მოპყრობის რისკი თურქმენეთში, სახელმწიფოში, რომელმაც მოითხოვა ქალის ექსტრადიცია.³³

სახელმწიფოებს აქვთ ვალდებულება, დამაჯერებლად წარმოაჩინონ სამართლებრივი დაცვის ქმედითი საშუალების არსებობა პრაქტიკაში. მოპასუხე სახელმწიფოს მოეთხოვება, რომ დაადგინოს მომჩივნისათვის ხელმისაწვდომი სამართლებრივი დაცვის საშუალებები და წარმოადგინოს მათი ეფექტიანობის დამადასტურებელი მინიმუმ *prima facie* მაგალითი.³⁴ მთავრობას, რომელიც ამტკიცებს, რომ მომჩივანს არ ამოუწურავს სამართლებრივი დაცვის შიდასახელმწიფოებრივი საშუალებები, ევალება დაარწმუნოს სასამართლო სამართლებრივი დაცვის ქმედითი საშუალებების არსებობასა და მათ ხელმისაწვდომობაში, როგორც თეორიულად ასევე პრაქტიკაში, თანაც სათანადო ვადების დაცვით.³⁵ საქმეში *სურმელი გერმანიის წინააღმდეგ*, ზიანის ანაზღაურების სარჩელის გამოყენების საკითხთან დაკავშირებით, სასამართლომ აღნიშნა, რომ რეგიონალური სასამართლოს გადანყვეტილება, რომელსაც არგუმენტების გასამყარებლად სახელმწიფო ეყრდნობა – პირველ ინსტანციაში – არ იყო საკმარისი იმის დასადასტურებლად, რომ არსებობდა დაცვის ქმედითი საშუალება როგორც თეორიულად, ასევე პრაქტიკაში.³⁶

სამართლებრივი დაცვის საშუალების ეფექტიანობა არ არის დამოკიდებული იმაზე, მიიღებს თუ არა დაინტერესებული პირი სასურველ შედეგს.³⁷ მაგალითად, არც მე-13 მუხლი და არც კონვენციის რომელიმე სხვა დებულება არ აძლევს მომჩივანს გამოძიების დაწყებისა და სისხლის სამართლის პასუხისმგებებაში მესამე პირის მიცემის გარანტიას.³⁸

³¹ *Ananyev and Others v. Russia*, nos. 42525/07 and 60800/08, 10 January 2012, §214.

³² *Ananyev and Others v. Russia*, §216.

³³ *Allanazarova v. Russia*, no. 46721/15, 14 February 2017, §§100-115.

³⁴ *Rainey B., Elizabeth Wicks E., Ovey C., Jacobs, White and Ovey: The European Convention on Human Rights*, 6th ed., Oxford University Press, 2014, 133.

³⁵ *Sejdovic v. Italy*, no. 56581/00, 1 March 2006, §46.

³⁶ *Sürmeli v. Germany* [GC], no. 75529/01, ECHR 2006-VII, §113

³⁷ *Hirsi Jamaa and Others v. Italy* (GC), §197.

³⁸ *Budayeva and Others v. Russia*, §191.

ბ. „ეროვნული უფლებამოსილი უწყების“ განსაზღვრის ვალდებულება

კონვენციის მე-13 მუხლი ავალდებულებს სახელმწიფოებს ეროვნულ დონეზე განსაზღვრონ უფლებამოსილი უწყება იმისათვის, რომ განხილულ იქნეს დაინტერესებულ პირთა მოთხოვნები და საჭიროების შემთხვევაში მათ შეძლონ შესაბამისი კომპენსაციის მიღება. ეროვნული უწყება, რომლის წინაშეც მოხდება სამართლებრივი დაცვის საშუალებების ეფექტიანად გამოყენება, შესაძლოა იყოს როგორც სასამართლო ისე არასასამართლო ორგანო.³⁹ კონვენციის მე-13 მუხლში მითითებული უფლებამოსილება აუცილებელი არ არის მიენიჭოს მხოლოდ სასამართლო ორგანოს,⁴⁰ მაგალითად, პირის დაკავების პირობებთან დაკავშირებული სამართლებრივი დაცვის საშუალებების გამოყენება ადმინისტრაციული ორგანოს წინაშე შეიძლება აკმაყოფილებდეს მე-13 მუხლის მოთხოვნას.⁴¹ თუმცა, უფლებამოსილებები და პროცესუალური გარანტიები, რომლებსაც ფლობს ეროვნული ორგანო, მნიშვნელოვანია იმის დასადგენად, არის თუ არა მის წინაშე არსებული სამართლებრივი დაცვის საშუალება ქმედითი.⁴²

საქმეში ანანიევი და სხვები რუსეთის წინააღმდეგ სასამართლომ განაცხადა, რომ საჩივრის წარდგენა იმ დანესებულებებში, რომლებსაც ევალებათ დაკავების პირობებზე ზედამხედველობა, ჩვეულებრივ, უფრო რეაქტიული და სწრაფი გზაა საჩივრების განხილვისთვის, ვიდრე სასამართლოში დავის განხილვა. თუმცა, ამ ორგანოს უნდა ჰქონდეს პატიმართა უფლებების დარღვევების ზედამხედველობის უფლებამოსილება. ამ ორგანოს დასახელებას ან მის ადგილს ადმინისტრაციულ სტრუქტურებში გადამწყვეტი მნიშვნელობა არა აქვს, სანამ ის დამოუკიდებელია სასჯელაღსრულების სისტემის ორგანოებისგან, როგორცაა მაგალითად გაერთიანებული სამეფოს დამოუკიდებელი მონიტორინგის საბჭოები (ყოფილი ვიზიტორთა საბჭოები) ან საჩივრების კომისია (*beklagcommissie*) ნიდერლანდებში. რუსეთის სამართლებრივ სისტემაში ეს მანდატი ენიჭება პროკურატურას, რომელიც არის დამოუკიდებელი ორგანო და რომელსაც ეკისრება ციხეში არსებული მდგომარეობის რუსეთის კანონმდებლობასთან შესაბამისობაზე ზედამხედველობის ვალდებულება.⁴³

იმისათვის, რომ ადმინისტრაციულმა ორგანომ დააკმაყოფილოს მე-13 მუხლით გათვალისწინებული ეფექტიანობის მოთხოვნები, სტრასბურგის სასამართლოს სამოსამართლო სამართლით შემუშავებულია გარკვეული კრიტერიუმები. ასეთი ორგანო უნდა: (ა) იყოს დამოუკიდებელი სასჯელაღსრულების ორგანოებისაგან; ბ) უზრუნველყოფდეს დაკავებულის ეფექტიან მონაწილეობას მისი საჩივრის განხილვაში; გ) უზრუნველყოფდეს საჩივრის დროულად და გულდასმით განხილვას; დ) ფლობდეს სამართლებრივი ინსტრუმენტების ფართო სპექტრს სარჩელის წარდგენამდე არსებული ხელისშემშლელი ფაქტორების აღმოსაფხვრელად; და ე) შეეძლოს შესასრულებლად სავალდებულო გადაწყვეტილებების გონივრულ ვადებში მიღება.⁴⁴

³⁹ *Hirsi Jamaa and Others v. Italy* (GC), §197.

⁴⁰ *Klass and Others v. Germany*, Series A no. 28, 6 September 1978, §67, ასევე *Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romania* [GC], no. 47848/08, 17 July 2014, §149.

⁴¹ *Sukachov v. Ukraine*, §114.

⁴² *Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu*, §149

⁴³ *Ananyev and Others v. Russia*, §215.

⁴⁴ *Sukachov v. Ukraine*, §114; *Ananyev and Others v. Russia*, §§214-216, 219; *Neshkov and Others v. Bulgaria*, §§182-183.

რიგ საქმეებში, მაგალითად, *სუკაჩოვი უკრაინის წინააღმდეგ*, სასამართლომ შეისწავლა უკრაინის პროკურორთან საჩივრის შეტანის ეფექტიანობა და დაადგინა, რომ ეს არ შეიძლება ჩაითვალოს სამართლებრივი დაცვის ქმედით საშუალებად იმის გათვალისწინებით, რომ პროკურატურას შიდა კანონმდებლობით მინიჭებული აქვს „ბრალმდებლის“ როლი სისხლის სამართლებრივი საქმეების გამოძიებისას და შესაბამისად საჩივრის დამოუკიდებლად და მიუკერძოებლად განხილვა არ არის გარანტირებული. მეტიც, ასეთი საჩივარი ვერ გამოიწვევდა ვერც პრევენციულ შედეგს და ვერც კომპენსაციის მიღებას. სასამართლომ ასევე დაადგინა, რომ პატიმრობის პირობებთან დაკავშირებული ხარვეზები არ ეხებოდა ცალკეულ, ინდივიდუალურ შემთხვევებს და იყო სტრუქტურული ხასიათის.⁴⁵ პროკურატურისათვის საჩივრით მიმართვა ასევე არ შეიძლება ჩაითვალოს დაცვის ქმედით საშუალებად საპროცესო ხარვეზების გამო. ზიანის ანაზღაურების მიღების უფლება არ გამომდინარეობდა დაკავებულის უფლებებიდან, ამასთან, არ იყო გათვალისწინებული საჩივრის განხილვა დაინტერესებული პირის მონაწილეობით.⁴⁶

იმისათვის, რომ არასასამართლო ორგანო, კონვენციის მე-13 მუხლის შესაბამისად აღიარებული იყოს კომპეტენტურ და უფლებამოსილ ორგანოდ, მას უნდა ჰქონდეს იურიდიულად სავალდებულო გადაწყვეტილების მიღების კომპეტენცია. საქმეში *სეგერსტედტ-ვიბერგი და სხვები შვედეთის წინააღმდეგ*, რომელიც ეხება კონვენციის მე-8 მუხლის დარღვევით პოლიციის ფაილებში არსებული ინფორმაციის უსაფრთხოებასა და მათ შენახვას, სასამართლომ დაადგინა, რომ საპარლამენტო ომბუდსმენსა და იუსტიციის კანცლერს არ გააჩნდათ იურიდიულად სავალდებულო გადაწყვეტილების გამოტანის უფლება, თუმცა მათ კომპეტენციაში შედიოდა საჩივრების მიღება და შესაბამისი სამართლებრივი ნორმების დაცვით საგამოძიებო პროცესის დაწყება. გარდა ამისა, ისინი ახორციელებდნენ ზოგად ზედამხედველობას გამოძიებაზე და არ ჰქონდათ კონკრეტული კომპეტენცია საიდუმლო თვალთვალის ან რეესტრში ინფორმაციის შეყვანისა და შენახვის შესახებ გამოძიებაზე. სასამართლომ არც ერთი სამართლებრივი დაცვის საშუალება არ მიიჩნია ქმედითად კონვენციის მე-13 მუხლზე დაყრდნობით.⁴⁷

შესაძლებელია თუ არა საკონსტიტუციო სასამართლოს განხილვა ეროვნულ დონეზე უფლებამოსილ ორგანოდ, დამოკიდებულია საკონსტიტუციო სასამართლოს კომპეტენციის ფარგლებსა და მოპასუხე სახელმწიფოს სამართლებრივი სისტემის კონკრეტულ თავისებურებებზე. საქმეში *Liepajnieks v. Latvia*, სასამართლომ აღნიშნა, რომ ლატვიის საკონსტიტუციო სასამართლოს იურისდიქცია შემოიფარგლებოდა ინდივიდუალური საჩივრების განხილვით, რომლებიც ეხებოდა სამართლებრივი დებულების კონსტიტუციურობის ან მისი შესაბამისობის საკითხს უფრო მეტი ძალის მქონე ნორმებთან. ინდივიდუალური კონსტიტუციური საჩივრის შეტანა შესაძლებელია მხოლოდ იმ სამართლებრივი დებულების წინააღმდეგ, როდესაც დაინტერესებული პირი მიიჩნევს, რომ აღნიშნული ნორმა არღვევს კონსტიტუციით განსაზღვრულ მის ფუნდამენტურ უფლებებს. სასამართლომ მიიჩნია, რომ ინდივიდუალური კონსტიტუციური საჩივრის წარდგენა არ შეიძლება იყოს დაცვის ქმედითი

⁴⁵ უკანასკნელად საქმეში *Sukachov v. Ukraine*, §§119, 122.

⁴⁶ *Sukachov v. Ukraine*, §120.

⁴⁷ *Segerstedt-Wiberg and Others v. Sweden*, no. 62332/00, ECHR 2006-VII, §118. სასამართლომ ამ გადაწყვეტილებაში გაიმეორა სხვა საქმეებში განვითარებული პრაქტიკა: *Silver and Others v. the United Kingdom*, no. 5947/72 and others, 25 March 1983, §§114-115; *Leander v. Sweden*, Series A no. 116, 26 March 1987, §82.

საშუალება, თუ სავარაუდო დარღვევა გამოწვეულია მხოლოდ სამართლებრივი დებულების არასწორი გამოყენებით ან არასწორი ინტერპრეტაციით, რომელიც თავისი შინაარსით არ იყო არაკონსტიტუციური.⁴⁸

2.2. განმცხადებლის ვალდებულებები

ა. ქმედითი საშუალებების გამოყენების ვალდებულება

კონვენციის 35 (1) მუხლის დებულება, რომ „სასამართლოს შეუძლია მხოლოდ მაშინ მიიღოს საქმე განსახილველად, თუ ამონაწერი დაცვის ყველა შიდასამართლებრივი საშუალებაა, მომჩივანს აკისრებს შიდასამართლებრივი დაცვის საშუალებების გამოყენების ვალდებულებას, რომლებიც გათვალისწინებულია ეროვნული კანონმდებლობით. ამრიგად, კონვენციის მე-13 მუხლი, 35-ე მუხლთან ერთად წარმოადგენს კონვენციასა და ეროვნულ სამართლებრივ სისტემებს შორის კოოპერაციის ქვაკუთხედს.⁴⁹ მომჩივანმა ნათლად უნდა დაანახოს სასამართლოს, რომ მან გამოიყენა შესაბამისი შიდასახელმწიფოებრივი საშუალებები უფლებების დასაცავად. საქმეში *სლიმანი საფრანგეთის წინააღმდეგ*, მომჩივანმა სადავო გახადა ხელისუფლების პასუხისმგებლობა მისი პარტნიორის გარდაცვალებასთან დაკავშირებით და გააპროტესტა პატიმრობის პირობები, რომლებშიც პარტნიორი გარდაიცვალა, თუმცა, მომჩივანს შეეძლო მიემართა გამომძიებელი მოსამართლისათვის სისხლის სამართლის საქმეში სამოქალაქო მხარის სტატუსით ჩართვის მოთხოვნით. სასამართლომ მიიჩნია, რომ მომჩივანისთვის ხელმისაწვდომი იყო შიდასახელმწიფოებრივი დაცვის საშუალება, რომელიც მას აძლევდა კომპენსაციის მიღების პერსპექტივას. ამიტომ იგი ვალდებული იყო ეს საშუალება გამოეყენებინა სტრასბურგის სასამართლოში მიმართვამდე. ვინაიდან მან ეს არ გააკეთა, სასამართლომ უარი თქვა საჩივრების არსებით განხილვაზე.⁵⁰

მომჩივნები ვალდებულნი არიან ამონაწერი სამართლებრივი დაცვის ის საშუალებები, რომლებიც მათთვის ხელმისაწვდომია, არის ქმედითი და რომელთაც შეუძლიათ სავარაუდო დარღვევის გამოსწორება.⁵¹ მაგალითად, იმ შემთხვევებში, როდესაც საკონსტიტუციო სასამართლოსთვის მიმართვა არ მოიაზრება სამართლებრივი დაცვის ქმედით საშუალებად, მომჩივნები ვალდებულნი არიან მიმართონ საკონსტიტუციო სასამართლოს მხოლოდ მაშინ, როდესაც სახეზეა დარღვევა, რომელიც კონსტიტუციით გათვალისწინებულ ნორმებს ეწინააღმდეგება.⁵²

სამართლებრივი დაცვის საშუალებების სიმრავლის შემთხვევაში მომჩივანი ვალდებულია აირჩიოს ის, რომელიც ყველაზე მართებული და რელევანტურია აღნიშნულ შემთხვევაში.⁵³

⁴⁸ *Liepajnieks v. Latvia* (dec), no. 37586/06, 2 November 2010, §73 სხვა საქმეებზე მითითებით: *Sergey Smirnov v. Russia* (dec.), no. 14085/04, 6 July 2006, and *Szott-Medyńska v. Poland* (dec.), no. 47414/99, 9 October 2003

⁴⁹ *Harris D., O'Boyle M., Bates E., Buckley C.*, Law of the European Convention on Human Rights, Chapter 16, Article 13: The Right to an effective National Remedy, 4th ed., Oxford University Press, 2018.

⁵⁰ *Slimani v. France*, no. 57671/00, ECHR 2004-IX, §§39-42.

⁵¹ *Paksas v. Lithuania* [GC], no. 34932/04, 6 January 2011, §75.

⁵² *Liepajnieks v. Latvia* (dec), §73.

⁵³ *Karako v. Hungary*, no. 39311/05, 28 April 2009, §14.

ბ. სადავო მოთხოვნა

იმისათვის, რომ დაინტერესებულმა პირმა ისარგებლოს სამართლებრივი დაცვის ქმედითი საშუალების უფლებით, მას უნდა ჰქონდეს კონვენციით განსაზღვრული სადავო მოთხოვნა.⁵⁴ არ არსებობს სადავო მოთხოვნის ცნების ზოგადი დეფინიცია.⁵⁵ საქმეში *ბოილი და რაისი გაერთიანებული სამეფოს წინააღმდეგ (1988 წ.)* სასამართლომ დაადგინა, რომ სადავოობის განმარტება არ უნდა იყოს აბსტრაქტული. ის უნდა განისაზღვროს არსებული ფაქტებისა და სამართლებრივი საკითხების ბუნების გათვალისწინებით და იმის შესაბამისად, თუ რამდენად გამომდინარეობს არსებული მოთხოვნა მე-13 მუხლიდან.⁵⁶

ვინაიდან მე-13 მუხლი არ გამოიყენება დამოუკიდებლად და ის მხოლოდ ავსებს კონვენციისა და მისი დამატებითი ოქმების სხვა ძირითად ნორმებს,⁵⁷ ის შეიძლება გამოყენებულ იქნას მხოლოდ კონვენციის იმ ერთ, ან რამდენიმე მუხლთან ერთად, რომელთა სავარაუდო დარღვევაც მოხდა. იმისათვის, რომ მომჩივანმა ისარგებლოს კონვენციის მე-13 მუხლიდან გამომდინარე სამართლებრივი დაცვის საშუალების უფლებით, მას აუცილებელია, ჰქონდეს კონვენციის სხვა მუხლიდან გამომდინარე სადავო მოთხოვნა.⁵⁸ როდესაც სასამართლო ადგენს, რომ საჩივარი დასაშვებია, შეგვიძლია მივიჩნიოთ, რომ სადავო მოთხოვნის არსებობა დასაბუთებულია.⁵⁹

2.3. სასამართლოს მიერ საქმის შესწავლის მეთოდოლოგია

სასამართლოს მიერ საქმის შესწავლის დროს, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანია მე-13 მუხლის გამოყენებადობის შემოწმება. მაგალითად, როდესაც მოთხოვნის არსებობა არ არის სადავო, ივარაუდება, რომ მე-13 მუხლი გამოიყენება.⁶⁰ იმ შემთხვევებში, როდესაც სასამართლო ადგენს კონვენციის ერთ-ერთი მუხლის დარღვევას, რომლის დროსაც მომჩივანმა უნდა გამოიყენოს მე-13 მუხლიდან გამომდინარე სამართლებრივი დაცვის საშუალება, სადავო მოთხოვნაც არსებობს.⁶¹ სხვა შემთხვევებში სასამართლომ შესაძლოა საჩივარი მიიჩნიოს *prima facie* სადავოდ.⁶²

⁵⁴ *De Souza Ribeiro v. France* [GC], no. 22689/07, 13 December 2012, §78, and *Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romania* [GC], §148.

⁵⁵ *Duff P., Findlay M., Howarth C.*, The Concept of an “Arguable Claim” under Article 13 of the European Convention on Human Rights, *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 39, October 1990, 891-899.

⁵⁶ *Boyle and Rice v. the United Kingdom*, Series A no. 131, 27 April 1988, §55.

⁵⁷ *Zavoloka v. Latvia*, no. 58447/00, 7 July 2009, §35 (a).

⁵⁸ *Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom*, §96 (the murder of a prisoner by his cellmate).

⁵⁹ *Rainey B., Elizabeth Wicks E., Ovey C., Jacobs, White and Ovey*: The European Convention on Human Rights, 6th ed., Oxford University Press, 2014, 132.

⁶⁰ *Vilvarajah and Others v. the United Kingdom*, Series A no. 215, 30 October 1991, §121; *Chahal v. the United Kingdom* [GC], no. 22414/93, 15 November 1996, §147.

⁶¹ *Hiernaux v. Belgium*, no. 28022/15, 24 January 2017, §44, წინასწარი გამოძიების ვადებთან დაკავშირებით; *Barbotin v. France*, no. 25338/16, 19 November 2020, §32, ადგილობრივი სასამართლოების მიერ ციხის მძიმე საპატიმრო პირობების აღიარების შესახებ.

⁶² *Valada Matos das Neves v. Portugal*, no. 73798/13, 29 October 2015, §74, სამოქალაქო პროცესის თაობაზე, რომელიც ცხრა წელზე მეტ ხანს გაგრძელდა; *Olivieri and Others v. Italy*, nos. 17708/12 and 3 others, 25 February 2016, §48, ადმინისტრაციული პროცესის თაობაზე, რომელიც თვრამეტ წელზე მეტი გაგრძელდა; *Brudan v. Romania*, no. 75717/14, 10 April 2018, §70, სისხლის სამართლის საქმის წარმოების თაობაზე, რომელიც თოთხმეტ წელზე მეტი გაგრძელდა.

მე-13 მუხლიდან გამომდინარე, სასამართლოს მთავარი გამოწვევაა სამართლებრივი დაცვის საშუალების ეფექტიანობის შეფასება კონკრეტულად, თითოეულ საჩივართან მიმართებით. საქმეში ჰასანი და ჩაუში ბულგარეთის წინააღმდეგ, სასამართლომ შენიშნა, რომ მომჩივანი ცდილობდა მოეპოვებინა სამართლებრივი დაცვის საშუალება რელიგიური გაერთიანების შიდა ორგანიზაციაში ჩარევის წინააღმდეგ R-12 დადგენილების უზენაეს სასამართლოში გასაჩივრებით. უზენაესმა სასამართლომ საქმე განსახილველად მიიღო. ამგვარად, რელიგიური გაერთიანების წარმომადგენელს შესაძლებლობა მიეცა მიეღო სამართლებრივი დაცვის საშუალება. თუმცა, უზენაესმა სასამართლომ უარი თქვა დავის არსებით განხილვაზე, იმ მოტივით, რომ მინისტრთა საბჭო სარგებლობდა სრული დისკრეციით, დაერეგისტრირებინა თუ არა რელიგიური გაერთიანების წესდება და მისი ხელმძღვანელობა. უზენაესმა სასამართლომ მხოლოდ ფორმალურ საკითხზე იმსჯელა, რამდენად იყო აღნიშნული დადგენილება კომპეტენტური ორგანოს მიერ მიღებული. საპასუხოდ, სტრასბურგის სასამართლომ დაადგინა, რომ უზენაეს სასამართლოში R-12 დადგენილების გასაჩივრება არ წარმოადგენდა დაცვის ქმედით საშუალებას.⁶³

სამართლებრივი დაცვის საშუალების ეფექტიანობის შეფასებისას სასამართლომ პრაგმატულად უნდა შეაფასოს არა მხოლოდ ხელშემკვრელი მხარის სამართლებრივ სისტემაში ფორმალური დაცვის საშუალებების არსებობა, არამედ ზოგადი სამართლებრივი და პოლიტიკური კონტექსტი მიმდინარე საქმესთან მიმართებით. საქმეში *AB ნიდერლანდების წინააღმდეგ*, სტრასბურგის სასამართლომ დაადასტურა ნიდერლანდების ანტილის ორგანოების მიერ სასჯელსრულების დაწესებულებებში არსებული ხარვეზების გამოსწორების შესახებ სასამართლო გადაწყვეტილებების შეუსრულებლობის საკითხი, ასევე ნამებისა და არაადამიანური მოპყრობის პრევენციის ევროპული კომიტეტის (CPT) მიერ გაცემული სასწრაფო რეკომენდაციების შეუსრულებლობაც. სასამართლომ დაადგინა, რომ მომჩივანს არ გააჩნდა სამართლებრივი დაცვის საშუალებები.⁶⁴

სასამართლო „ქმედითი საშუალების“ ცნების საკითხს მკაცრად უდგება იმ შემთხვევებში, როდესაც საფრთხე ემუქრება სიცოცხლის უფლებას (კონვენციის მე-2 მუხლი), ნამებისა და არაადამიანური ან დამამცირებელი მოპყრობის აკრძალვას (კონვენციის მე-3 მუხლი) ან თავისუფლებისა და უსაფრთხოების უფლებას (კონვენციის მე-5 მუხლი). სასამართლო მოითხოვს ეფექტიან გამოძიებას, რომლის შედეგადაც მოხდება პასუხისმგებელი პირების იდენტიფიცირება და შემდგომში დასჯა. ამასთან, სავალდებულოა მომჩივანს ჰქონდეს წვდომა გამოძიების პროცესზე.⁶⁵

სასამართლომ უნდა განასხვავოს სამართლებრივი დაცვის საშუალებების ქმედითობის ხარისხი იმის მიხედვით, საქმე ეხება სახელმწიფოს ნეგატიური თუ პოზიტიური ვალდებულებების დარღვევას.⁶⁶

ეჭვებმა იმის შესახებ, თუ რომელ სასამართლოებს – სამოქალაქო, სისხლის სამართლის, ადმინისტრაციული თუ სხვა – აქვთ საჩივრის განხილვის კომპეტენცია, შესაძლოა სამართლებრივი დაცვის საშუალება არაქმედითი გახადოს. საქმეში *კარპენკო უკრაინის წინააღმდეგ* მომჩივანი, რომლის მიმართაც დაწესდა ინდივიდუალური სანქცია სხვა საკნიდან

⁶³ *Hasan and Chaush v. Bulgaria* [GC], no. 30985/96, ECHR 2000-XI, §100

⁶⁴ *A.B. v. the Netherlands*, no. 37328/97, 29 January 2002, §98.

⁶⁵ *Kaya v. Turkey*, no. 158/1996/777/978, 19 February 1998, §107; *Yaşa v. Turkey*, no. 63/1997/847/1054, 2 September 1998, §114.

⁶⁶ *Z and Others v. the United Kingdom* [GC], no. 29392/95, 10 May 2001, §109; *Keenan v. the United Kingdom*, no. 27229/95, 3 April 2001, §129.

პატიმრებთან კომუნიკაციის აკრძალვის დარღვევისთვის, უშედეგოდ ცდილობდა გაესაჩივრებინა ეს სანქცია ეროვნულ სასამართლოებში. ადმინისტრაციულმა, ისევე როგორც სამოქალაქო სასამართლოებმა უარი თქვეს საქმის განხილვაზე კომპეტენციის არარსებობის გამო. გარდა ამისა, განმცხადებელმა სასამართლოს წარუდგინა ვრცელი შიდა პრეცედენტული სამართალი, რომელიც ადასტურებს ადმინისტრაციული სასამართლოს რეგულარულ უარს მსგავსი საკითხების განხილვაზე. სასამართლომ მიიჩნია, რომ განმცხადებელს არ გააჩნდა მისთვის ხელმისაწვდომი შიდასახელმწიფოებრივი დაცვის ქმედითი საშუალება და დაადგინა მე-13 მუხლის დარღვევა. აქედან გამომდინარე, სამართლებრივი დაცვის საშუალებები შესაძლოა არ იყოს ქმედითი, თუკი სადავოა საკითხი სასამართლოების კომპეტენციასთან დაკავშირებით და არ არსებობს აღნიშნული საკითხის გადაწყვეტის ეფექტიანი მექანიზმი.⁶⁷

3. მე-13 მუხლის გამოყენების ფარგლები

3.1. მე-13 მუხლით გათვალისწინებული აქტები

მე-13 მუხლი განამტკიცებს სამართლებრივი დაცვის ქმედითი საშუალების უფლებას კონვენციით გათვალისწინებული უფლებებისა და თავისუფლებების დარღვევის შემთხვევაში, თუკი ეს დარღვევები გამონვეულია როგორც აღმასრულებელი⁶⁸ და სასამართლო ხელისუფლების, ასევე კერძო პირების ქმედებებით.

რაც შეეხება კანონმდებლის როლს, მე-13 მუხლი არ შეიძლება განიმარტოს, როგორც ინდივიდების შესაძლებლობა, რომ შიდასამართლებრივი ნორმები გაასაჩივრონ ეროვნული ხელისუფლების წინაშე იმ მოტივით, რომ ისინი წინააღმდეგობაში მოდიან ევროპულ კონვენციასთან,⁶⁹ და ასევე არ შეიძლება განიმარტოს, როგორც შიდასახელმწიფოებრივი სამართლის წინააღმდეგ არსებული სამართლებრივი დაცვის საშუალება.⁷⁰ საქმეში *ტიტარენკო უკრაინის წინააღმდეგ*, სასამართლომ აღნიშნა, რომ უკრაინის სამართლებრივი სისტემა წინასწარ პატიმრობაში მყოფ პირებს აძლევდა საოჯახო ვიზიტების უფლებას, მაგრამ არ არსებობდა რაიმე პროცედურა იმის შესამოწმებლად, თუ რამდენად იყო დასაბუთებული გამომძიებლის ან სასამართლოს უარი ვიზიტების განხორციელებაზე დაკავშირებით. სასამართლომ დაადგინა, რომ ეს საკანონმდებლო ხარვეზი არ იყო საკმარისი მე-13 მუხლის დარღვევის დასადგენად.⁷¹

3.2. მე-13 მუხლის ურთიერთქმედება კონვენციის სხვა მუხლებთან

კონვენციის მე-13 მუხლი გამოიყენება კონვენციის ნებისმიერი მუხლის სავარაუდო დარღვევასთან მიმართებით. თუმცა, მე-13 მუხლის გამოყენების სფერო შესაძლოა გადაიფაროს კონვენციის სხვა მუხლების დებულებებით, რომლებიც უზრუნველყოფენ სამარ-

⁶⁷ *Ivan Karpenko v. Ukraine*, no. 45397/13, 16 December 2021, §§72-74.

⁶⁸ *Al-Nashif v. Bulgaria*, no. 50963/99, 20 June 2002, §137

⁶⁹ *De Tommaso v. Italy* [GC], no. 43395/09, 23 February 2017, §180; *Maurice v. France* [GC], no. 11810/03, 6 October 2005, §107; *Paksas v. Lithuania* [GC], §114.

⁷⁰ *Christine Goodwin v. the United Kingdom* [GC], no. 28957/95, 11 July 2002, §113; *Ostrovar v. Moldova*, no. 35207/03, 13 September 2005, §113.

⁷¹ *Titarenko v. Ukraine*, no. 31720/02, 20 September 2012, §110

თლებრივი დაცვის სპეციფიკურ საშუალებას. შესაბამისად, სასამართლომ შეიმუშავა მეთოდოლოგია კონვენციის მუხლების განცალკევებულად ან ერთდროულად გამოყენების უზრუნველსაყოფად.

ა. *Lex generalis* და *lex specialis*

მე-13 მუხლსა და კონვენციის ზოგიერთ სხვა მუხლს შორის ურთიერთქმედება ხასიათდება, როგორც კავშირი *lex generalis*-სა და *lex specialis*-ს შორის.⁷² მაგალითად, იმ შემთხვევებში, როდესაც მე-13 მუხლის საჩივარი შეიცავს კონვენციის მე-4 მუხლით გათვალისწინებული პოზიტიური პროცედურული ვალდებულებების სავარაუდო დარღვევას, ეს ვალდებულებები წარმოადგენს *lex specialis*-ს მე-13 მუხლით გათვალისწინებულ ზოგად ვალდებულებებთან მიმართებით. საქმეში *CN გაერთიანებული სამეფოს წინააღმდეგ*, მომჩივანი ჩიოდა, რომ კონკრეტული სისხლის სამართლის დანაშაულის შემადგენლობის არარსებობა მონობის ან იძულებითი შრომის შესახებ შეუძლებელს ხდიდა სამართლებრივი დაცვის საშუალების გამოყენებას. მიუხედავად იმისა, რომ სასამართლომ მომჩივნის საჩივრები დასაშვებად ცნო, მან საჭიროდ არ მიიჩნია მე-13 მუხლის სავარაუდო დარღვევასთან დაკავშირებით საჩივრის განცალკევებით განხილვა.⁷³

როდესაც საქმე ეხება დაკავების კანონიერებას, სასამართლოს სამოსამართლო სამართლის მიხედვით, კონვენციის მე-5 (1), (4) და (5) მუხლი ასევე წარმოადგენს *lex specialis*-ს მე-13 მუხლის ზოგად მოთხოვნებთან მიმართებით, რის შედეგად მე-13 მუხლის ნაკლებად მკაცრი მოთხოვნები შთაინთქმება. მაგალითად, იმ შემთხვევებში, როდესაც სასამართლო დაადგენს კონვენციის მე-5 (1) მუხლის დარღვევას (*lex specialis*), არ არსებობს საჩივრის იმავე საკითხის ხელახლა განხილვის სამართლებრივი ინტერესი მე-13 მუხლის, როგორც *lex generalis*-ის მიხედვით, იგივე ეხება⁷⁴ მე-5 (4) და/ან (5) მუხლის დარღვევის დადგენას, თუ მე-13 მუხლის მიხედვით მომჩივნის საჩივრის ძირითადი ფაქტები იდენტურია მე-5 (4) და/ან (5) მუხლით განხილული ფაქტებისა. შესაბამისად, არ დგას მე-13 მუხლიდან გამომდინარე დარღვევის შესწავლის აუცილებლობა, ვინაიდან მე-5 მუხლის მე-4 და/ან მე-5 პუნქტების დარღვევა⁷⁵ უკვე დადგენილია.

კონვენციის მე-6 (1) მუხლი ასევე წარმოადგენს *lex specialis*-ს მე-13 მუხლთან მიმართებით. მე-6 (1) მუხლიდან გამომდინარე გარანტიები უფრო მკაცრია, ვიდრე მე-13 მუხლის. ამიტომ ხშირ შემთხვევაში, სასამართლო მე-6 (1) მუხლის დარღვევის შემთხვევაში, საჭიროდ არ მიიჩნევს მე-13 მუხლიდან გამომდინარე საჩივარზე განცალკევებით გადაწყვეტილების მიღებას. ზოგადად, მე-13 მუხლი არ გამოიყენება, როდესაც კონვენციის სავარაუდო დარღვევა მოხდა საქმის სამართალწარმოების პროცესში.⁷⁶ გამონაკლისის სახით, საქმეში *კულდა*

⁷² *Grabenwarter Ch.*, European Convention on Human Rights. Commentary. C.H.Beck, Hart, Nomos, Helbing Lichtenhahn Verlag, 2014.

⁷³ *C.N. v. the United Kingdom*, no. 4239/08, 13 November 2012, §§85, 86; სასამართლო მსგავს დასკვნამდე მივიდა საქმეში *C.N. and V. v. France*, no. 67724/09, 11 October 2012, §§113, 114.

⁷⁴ *Khadisov and Tsechoyev v. Russia*, no. 21519/02, 5 February 2009, §162.

⁷⁵ *De Jong, Baljet and Van Den Brink v. the Netherlands*, no. 8805/79 and two others, 22 May 1984, §60; *Chahal v. the United Kingdom* [GC], §126; *Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium*, no. 13178/03, 12 October 2006, §§110, 111; *A.B. and Others v. France*, no. 11593/12, 12 July 2016, §158.

⁷⁶ *Menesheva v. Russia*, no. 59261/00, 9 March 2006, §105; *Ferre Gisbert v. Spain*, no. 39590/05, 13 October 2009, §39.

პოლონეთის წინააღმდეგ, სასამართლომ განიხილა განმცხადებლის საჩივარი ცალკე მე-13 მუხლიდან გამომდინარე, გონივრულ ვადაში საქმის განხილვის ვერ უზრუნველყოფის გამო, მიუხედავად იმისა, რომ უკვე დადგენილი იყო მე-6 (1) მუხლიდან გამომდინარე, გონივრულ ვადაში გასამართლების უფლების დარღვევა.⁷⁷

ბ. მე-13 მუხლის გამოყენება კონვენციის სხვა მუხლებთან ერთად

ზოგ საქმეებში სასამართლომ გამოიყენა მე-13 მუხლი კონვენციის სხვა მუხლებთან ერთად, მიუხედავად იმისა, დაფიქსირდა თუ არა დარღვევა ამ უკანასკნელთან მიმართებით.⁷⁸

საქმეში *პოლგარი რუმინეთის წინააღმდეგ*, სასამართლომ დაადგინა, რომ დელიქტური სარჩელი პატიმრობის ცუდი პირობების ან ტრანსპორტირების გამო ზიანის ანაზღაურების მოსაპოვებლად, ეფექტიანი იყო 2021 წლის 13 იანვრის შემდეგ, თუმცა, სასამართლომ ასევე დაადგინა მე-13 მუხლის დარღვევა მე-3 მუხლთან კავშირში, რადგან მომჩივანმა არ მიიღო საკმარისი კომპენსაცია. საბოლოო შიდასამართლებრივი გადაწყვეტილება მიღებულ იქნა 2019 წლის 13 თებერვალს, სამართლებრივი დაცვის ქმედითი საშუალების ეფექტიანობის საწყისი წერტილის ათვლიდან საკმაოდ ადრე.⁷⁹

საქმეში *კლასენსი ბელგიის წინააღმდეგ*, რომელიც ეხებოდა, ციხის ზედამხედველების გაფიცვის შედეგად ციხეში პატიმრების და მათ შორის განმცხადებლის პატიმრობის პირობების გაუარესებას, სასამართლომ დაადგინა მე-13 მუხლის დარღვევა მე-3 მუხლთან ერთად. სასამართლოს აზრით, ბელგიურმა სისტემამ, ვერ უზრუნველყო არსებულ პირობებში, სამართლებრივი დაცვის საშუალების ეფექტიანობის პრაქტიკაში დაცვა და შედეგად განმცხადებლის პირობების გამოსწორება, ისევე როგორც სამომავლოდ შესაძლო დარღვევების პრევენცია. სასამართლომ აღნიშნა, რომ მომჩივანმა – გაფიცვის დაწყებისთანავე – მიმართა გადაუდებელი საჩივრების განმხილველ მოსამართლეს, რომელმაც დაავალა სახელმწიფოს უზრუნველყო, სანქციების დაცვით, დაკავებულთა მინიმალური საჭიროებების უზრუნველყოფა. თუმცა, პატიმრობის პირობების მნიშვნელოვნად გაუმჯობესება შეუძლებელი აღმოჩნდა. სასამართლომ აღნიშნა, რომ ციხის ზედამხედველების გაფიცვის დროს გადაუდებელი განაცხადის არაეფექტიანობა, მსგავსი გაფიცვების შედეგად წარმოქმნილი პრობლემების სტრუქტურულ ხასიათშია. მიუხედავად იმისა, რომ გადაუდებელი საჩივრის განმხილველი მოსამართლე ახორციელებდა თავის კომპეტენციას, იგი არ აღმოჩნდა ეფექტიანი.⁸⁰

საქმეში *E.H. v. France*, რომელიც ეხება მომჩივნის მაროკოში დაბრუნებას, რომელიც აცხადებდა, რომ მისი წარმომავლობისა და საზოგადოებრივი აქტიურობის გამო, კონვენციის მე-3 მუხლით აკრძალული მოპყრობის რისკის წინაშე იყო. სასამართლომ დაადგინა, რომ საქმეში არსებული მტკიცებულებები არ იძლეოდა იმის საფუძველს, რომ მომჩივნის მაროკოში დაბრუნება მას რეალურ საფრთხეს უქმნიდა. საქმეებში *Gebremedhin [Gaberamadhien] საფრანგეთის წინააღმდეგ* და *I.M. v. France*, სასამართლომ დაადგინა მე-13 მუხლის დარღვევა მე-3 მუხლთან ერთად. საფრანგეთმა მიიღო შესაბამისი საკანონმდებლო ცვლილებები,

⁷⁷ *Kudła v. Poland*, §149

⁷⁸ *Neshkov and Others v. Bulgaria*, §§192-213; *G.B. and Others v. Turkey*, no. 4633/15, 17 October 2019, §§125-137.

⁷⁹ *Polgar v. Romania*, no. 39412/19, 20 July 2021, §§75-99.

⁸⁰ *Clasens v. Belgium*, no. 26564/16, 28 May 2019, §§44-47.

რომლებიც უზრუნველყოფდა თავშესაფრის მაძიებელთა დაბრუნების ბრძანების შეჩერების შესაძლებლობას გასაჩივრების გზით. სასამართლომ აღნიშნა, რომ მომჩივანმა ოთხჯერ გამოიყენა სამართლებრივი დაცვის საშუალება, რომელმაც შეაჩერა ბრძანების აღსრულება მაროკოში დაბრუნების შესახებ და დაადგინა, რომ მომჩივნის მიერ გამოყენებული საშუალებები, აღნიშნულ შემთხვევაში ეფექტიანი იყო.⁸¹

გარდა ზემოთ განხილული შემთხვევებისა, შესაძლოა არსებობდეს სხვა შემთხვევები, როდესაც სასამართლო ამჯობინებს მე-13 მუხლიდან გამომდინარე საჩივრები არ განიხილოს ინდივიდუალურად. მაგალითად, მე-2 მუხლის სავარაუდო დარღვევის განხილვისას მისი პროცედურული ნაწილის ეფექტიანობაში ხარვეზების არსებობის გამო, სასამართლომ შესაძლოა მიიჩნიოს, რომ მან უკვე განიხილა სამართლებრივი საკითხი და რომ მას არ სჭირდება მე-13 მუხლიდან გამომდინარე საჩივრების ცალკეულად განხილვა.⁸²

საქმეში ბუდაევა და სხვები რუსეთის წინააღმდეგ, სასამართლომ მიიჩნია, რომ არ იყო საჭირო მე-13 მუხლზე დაყრდნობით საჩივრის განხილვა, რომელიც გამომდინარეობდა კონვენციის მე-2 მუხლის დარღვევიდან. სასამართლო განიხილავს არა მხოლოდ უბედური შემთხვევის შედეგად სიცოცხლის მოსპობის გამოძიების არარსებობას, არამედ მომჩივანის ხელთარსებული დამატებითი საშუალებების ნაკლებობას, რომლითაც მას შეეძლო მოეთხოვა ანაზღაურება ხელისუფლების მიერ პოზიტიური ვალდებულების სავარაუდო შეუსრულებლობის გამო.⁸³ სახელმწიფოს მიერ მე-2 მუხლის საფუძველზე გათვალისწინებული პროცედურული ვალდებულებების შესაბამისად საფუძვლიანი და ეფექტიანი გამოძიების არ არსებობა არ არღვევს მე-13 მუხლს, თუ გარდაცვლილის ოჯახს აქვს ნდომი სხვა იმ ქმედით საშუალებებზე, რომლებიც ადგენს სახელმწიფო ორგანოების ან პირების პასუხისმგებლობას, მათ ქმედებებთან ან უმოქმედობებთან დაკავშირებით, რაც იწვევს კონვენციის მე-2 მუხლის დარღვევას და საჭიროების შემთხვევაში ითვალისწინებს კომპენსაციის მიღებას.⁸⁴

ბიბლიოგრაფია:

1. Collected edition of the „*Travaux préparatoires*“ of the European Court of Human Rights, Vol. II, pp. 485 and 490, and Vol. III.
2. *Duff P., Findlay M., Howarth C.*, The Concept of an „Arguable Claim“ under Article 13 of the European Convention on Human Rights, *International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 39, October 1990, 891-899.
3. *Grabenwarter Ch.*, *European Convention on Human Rights. Commentary.* C.H.Beck, Hart, Nomos, Helbing Lichtenhahn Verlag, 2014, 328.
4. *Harris D., O'Boyle M., Bates E., Buckley C.*, *Law of the European Convention on Human Rights*, Chapter 16, Article 13: The Right to an effective National Remedy, 4th ed., Oxford University Press, 2018.

⁸¹ *E.H. v. France*, no. 39126/18, 22 July 2021, §§180-207.

⁸² *Makaratzis v. Greece* [GC], no. 50385/99, 20 December 2004, §86; *Ramsahai and Others v. the Netherlands* [GC], no. 52391/99, 15 May 2007, §363; *Karandja v. Bulgaria*, no. 69180/01, 7 October 2010, §72; *Janowiec and Others v. Russia* (dec.), nos. 55508/07 and 29520/09, 5 July 2011, §124; *Maskhadova and Others v. Russia*, no. 1.

⁸³ *Budayeva and Others v. Russia*, §19

⁸⁴ *Öneryıldız v. Turkey* [GC], no. 48939/99, 30 November 2004, §148; *Budayeva and Others v. Russia*, §191; *Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romania* [GC], §149.

5. *Rainey B., Elizabeth Wicks E., Ovey C., Jacobs, White and Ovey*: The European Convention on Human Rights, 6th ed., Oxford University Press, 2014, 132-133, 135.
6. *Kuijjer M.*, The Right to a Fair Trial and the Council of Europe's Efforts to Ensure Effective Remedies on a Domestic Level for Excessively Lengthy Proceedings, *Human Rights Law Review*, Vol. 13, 2013, 786.
7. *Mowbray A.R.*, Article 13: Right to an Effective Remedy, The Development of Positive Obligations under the European Convention on Human Rights by the European Court of Human Rights, London: Hart Publishing, 2004, 211, <www.bloomsburycollections.com> [26.05.2023].
8. *Schabas W.S.*, The European Convention on Human Rights. A Commentary. Oxford University Press, 2017, 546-550.
9. *A.B. and Others v. France*, no. 11593/12, 12 July 2016.
10. *A.B. v. the Netherlands*, no. 37328/97, 29 January 2002.
11. *Akdivar and Others*, no. 21893/93, 16 September 1996.
12. *Allanazarova v. Russia*, no. 46721/15, 14 February 2017.
13. *Al-Nashif v. Bulgaria*, no. 50963/99, 20 June 2002.
14. *Ananyev and Others v. Russia*, nos. 42525/07 and 60800/08, 10 January 2012.
15. *Barbotin v. France*, no. 25338/16, 19 November 2020.
16. *Boyle and Rice v. the United Kingdom*, Series A no. 131, 27 April 1988.
17. *Brudan v. Romania*, no. 75717/14, 10 April 2018.
18. *Budayeva and Others v. Russia*, nos. 15339/02 and 4 others, 20 March 2008.
19. *C.N. and V. v. France*, no. 67724/09, 11 October 2012.
20. *C.N. v. the United Kingdom*, no. 4239/08, 13 November 2012.
21. *Centre for Legal Resources on behalf of Valentin Câmpeanu v. Romania* [GC], no. 47848/08, 17 July 2014.
22. *Chahal v. the United Kingdom* [GC], no. 22414/93, 15 November 1996.
23. *Christine Goodwin v. the United Kingdom* [GC], no. 28957/95, 11 July 2002.
24. *Clasens v. Belgium*, no. 26564/16, 28 May 2019.
25. *Cocchiarella v. Italy* (GC), no. 664886/01, ECtHR 2006-V.
26. *D v. Bulgaria*, no. 29447/17, 20 July 2021.
27. *De Jong, Baljet and Van Den Brink v. the Netherlands*, no. 8805/79 and two others, 22 May 1984.
28. *De Souza Ribeiro v. France* [GC], no. 22689/07, 13 December 2012.
29. *De Tommaso v. Italy* [GC], no. 43395/09, 23 February 2017.
30. *E.H. v. France*, no. 39126/18, 22 July 2021.
31. *Ferre Gisbert v. Spain*, no. 39590/05, 13 October 2009.
32. *G.B. and Others v. Turkey*, no. 4633/15, 17 October 2019.
33. *Glas Nadezhda EOOD and Anatoliy Elenkov v. Bulgaria*, no. 14134/02, 11 October 2007.
34. *Hasan and Chaush v. Bulgaria* [GC], no. 30985/96, ECHR 2000-XI.
35. *Hatton and Others v. the United Kingdom* [GC], no. 36022/97, ECtHR 2003-VIII.
36. *Hiernaux v. Belgium*, no. 28022/15, 24 January 2017.
37. *Hirsi Jamaa and Others v. Italy* (GC), no. 27765/09, 23 February 2012.
38. *Ivan Karpenko v. Ukraine*, no. 45397/13, 16 December 2021.
39. *Jabari v. Turkey*, no. 40035/98, ECtHR 2000-VIII.
40. *Janowiec and Others v. Russia* (dec.), nos. 55508/07 and 29520/09, 5 July 2011.
41. *Kadiķis v. Latvia* (no. 2), no. 62393/00, 4 May 2006.
42. *Karako v. Hungary*, no. 39311/05, 28 April 2009.
43. *Karandja v. Bulgaria*, no. 69180/01, 7 October 2010.

44. *Kaya v. Turkey*, no. 158/1996/777/978, 19 February 1998.
45. *Keenan v. the United Kingdom*, no. 27229/95, 3 April 2001.
46. *Khadisov and Tsechoyev v. Russia*, no. 21519/02, 5 February 2009.
47. *Klass and Others v. Germany*, Series A no. 28, 6 September 1978.
48. *Kudła v. Poland* (GC), no. 30210/96, 26 October 2000.
49. *Leander v. Sweden*, Series A no. 116, 26 March 1987.
50. *Liepajnieks v. Latvia* (dec), no. 37586/06, 2 November 2010.
51. *Makaratzis v. Greece* [GC], no. 50385/99, 20 December 2004.
52. *Mandić and Jović v. Slovenia*, nos. 5774/10 and 5985/10, 20 October 2011.
53. *Maskhadova and Others v. Russia*, no. 18071/05, 6 June 2013.
54. *Maurice v. France* [GC], no. 11810/03, 6 October 2005.
55. *Mehmet Emin Yuksel v. Turkey*, no. 40154/98, 29 July 2004.
56. *Menesheva v. Russia*, no. 59261/00, 9 March 2006.
57. *Mozer v. the Republic of Moldova and Russia* [GC], no. 11138/10, 23 February 2016.
58. *Mubilanzila Mayeka and Kaniki Mitunga v. Belgium*, no. 13178/03, 12 October 2006.
59. *Neshkov and Others v. Bulgaria*, nos. 36925/10 and 5 others, 27 January 2015.
60. *Norbert Sikorski v. Poland*, no. 17599/05, 22 October 2009.
61. *Olivieri and Others v. Italy*, nos. 17708/12 and 3 others, 25 February 2016.
62. *Öneryıldız v. Turkey* [GC], no. 48939/99, 30 November 2004.
63. *Ostrovar v. Moldova*, no. 35207/03, 13 September 2005.
64. *Paksas v. Lithuania* [GC], no. 34932/04, 6 January 2011.
65. *Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom*, no. 46477/99, ECtHR 2002-II.
66. *Peck v. the United Kingdom*, no. 44647/98, ECHR 2003-I.
67. *Polgar v. Romania*, no. 39412/19, 20 July 2021.
68. *Ramsahai and Others v. the Netherlands* [GC], no. 52391/99, 15 May 2007.
69. *Segerstedt-Wiberg and Others v. Sweden*, no. 62332/00, ECHR 2006-VII.
70. *Sejdovic v. Italy*, no. 56581/00, 1 March 2006.
71. *Sergey Smirnov v. Russia* (dec.), no. 14085/04, 6 July 2006.
72. *Shamayev and Others v. Georgia and Russia*, no. 36378/02, ECtHR 2005-III.
73. *Silver and Others v. the United Kingdom*, no. 5947/72 and others, 25 March 1983.
74. *Slimani v. France*, no. 57671/00, ECHR 2004-IX.
75. *Smith and Grady v. the United Kingdom*, nos. 33985/96 and 33986/96, ECtHR 1999-VI.
76. *Sukachov v. Ukraine*, no. 14057/17, 30 January 2020.
77. *Sürmeli v. Germany* [GC], no. 75529/01, ECHR 2006-VII.
78. *Szott-Medyńska v. Poland* (dec.), no. 47414/99, 9 October 2003.
79. *T.P. and K.M. v. the United Kingdom* [GC], no. 28945/95, ECtHR 2001-V.
80. *Tagayeva and Others v. Russia*, no. 26562/07 and 6 others, 13 April 2017.
81. *Titarenko v. Ukraine*, no. 31720/02, 20 September 2012.
82. *Valada Matos das Neves v. Portugal*, no. 73798/13, 29 October 2015.
83. *Vilvarajah and Others v. the United Kingdom*, Series A no. 215, 30 October 1991.
84. *Yaşa v. Turkey*, no. 63/1997/847/1054, 2 September 1998.
85. *Z and Others v. the United Kingdom* [GC], no. 29392/95, ECtHR 2001-V.
86. *Zavoloka v. Latvia*, no. 58447/00, 7 July 2009.